

Прасторавыя арыенціры ў лірыцы Аляксея Пысіна

Прастора ў мастацкім творы – гэта своеасаблівы кантынуум, у якім размяшчаюцца персанажы і адбываюцца падзеі [1, 418]. Лірыка як літаратурны род прадстаўляе дастаткова шырокі дыяпазон паказальнікаў прасторы. У паэзіі кожнага творцы можна вылучыць цэлы шэраг арыгінальных і класічных форм увасаблення мастацкай прасторы (карціны прыроды; дакладныя геаграфічныя назвы; лейтматыўныя вобразы; колер і яго адценні і г.д.). З іншага боку, прасторавыя каардынаты ў асобных вершах могуць адсутнічаць наогул, вельмі часта яны ёсць толькі фармальна, з’яўляюцца іншасказальнымі [2, 49]. Тым не менш такая жанравая асаблівасць не змяншае значнасці вывучэння прасторавых арыенціраў паэта, бо яны – адзін з самых важных спосабаў раскрыцця аўтарскага светаўспрымання.

У гісторыі даследавання творчасці Аляксея Пысіна адзначнасці мастацкай прасторы яго лірыкі пазначаны ў форме некалькіх заўваг-характарыстык. “Замкнёнае кола. Абмежаваная прастора”, – піша М. Мішчанчук пра “вершы-эпітажы” першых трох кніг паэта: “Наш дзень” (1951), “Сіні ранак” (1959), “Сонечная паводка” (1962) [3, 49]. Паэтычны свет наступных зборнікаў А. Пысіна (“Маё мёртвыяны” (1965), “Твае далоні” (1967), “Пойма” (1968)) І. Шпакоўскі называе “незаакнучаным” [7, 50]. Ацэнкі справядлівыя, але трэба дадаць, што нават у ранніх творах мастака часам быў здольны вырвацца са звыклай “абмежаванасці”: ужо ў 1960 годзе з’явіўся вядомы пысінскі вобраз стрыжоў, якія “пад самы космас паляцелі”. Наогул, прастора адыгрывае значную ролю ў лірыцы А. Пысіна, надае аўтарскім вобразам своеасаблівае метафарычнае адценне, становіцца адзінкай вымярэння стану душы лірычнага героя (вершы “Кіпарысы. Смуга. Павалока...”, “Жыццё маё ў двухколёрным свячэнні...”, “Дубы маўклівыя – нібы ўспаміны...” і інш.). Па гэтай прычыне бачыцца выключна неабходным дапоўніць вядомыя матэрыялы і працы, прысвечаныя творчасці паэта, даследаваннямі структуры прасторавых адносін у яго мастацкім свеце.

Арганізатарам мастацкай прасторы ў А. Пысіна выступае чалавек, які прысутнічае ў вершах у розных іпастасях: лірычнае “я” (аўтар), “мы” (пакаленне аўтара), адрасат “вы” (маладое пакаленне) або той ці іншы персанаж. Яго месца ў цэнтры своеасаблівага кампанента сусвету – прыроды, за цэласнасць якой ён нясе адказнасць. Але А. Пысін – не прыхільнік ідэі антрапацэнтрызму: пры ўсёй сваёй значнасці чалавек у мастака займае становішча ў адным радзе з дрэвамі, травой, насякомымі, птушкамі і г. д. “Штосьці свойскае і штось людское // Ў гэтых дрэў, каменняў і жывёл” [5, 219], – заўважае яго лірычны герой.

Пастаянная блізкасць пысінскага героя да прыроды дазваляе вылучыць прыродную прастору як самае важнае мікраполе ў прасторавым кантынууме ўсёй творчасці лірыка, якое характарызуецца ў асноўным топасамі *зямля, неба і лес*. Зямля і неба заўсёды прысутнічаюць у полі зроку паэта, праз іх суадносіны рэалізуецца галоўная ў мастацкім успрыманні А. Пысіна прасторавая вось – вертыкальная. Лірычны герой прызнае наяўнасць і вертыкальнай, і гарызантальнай разгорнутасці свету: “...Ёсць даль і высь...” [5, 222], але робіць акцэнт пераважна на тым, што “дол і высь – суседзі” [5, 214]. Часам атрыбуты зямнога і нябеснага настолькі цесна пераплятаюцца, што ў свядомасці героя ўзнікае дэфармацыя прасторы. Ён не ўпэўнены: “...Зоры ці сабакі неварожа // Брэшучь на місхорскую сасну?” [5, 220], “...Звіняць праменні: сонца ці чмялі?..” [5, 136]. У А. Пысіна можна адшукаць вёскі, якія лятуць “па Млечных Шляхах” [5, 296], убачыць Вялікую Мядзведзіцу, што ступае на звычайны маліннік [5, 151]. Нават колер прасторы ўяўляе сабой сумесь зямных і нябесных адценняў: “блакітна-ружова-зялёны” [5, 173]. Пысінскі герой пастаянна імкнецца зблізіць, аб’яднаць зямное і нябеснае, дасягнуць раўнавагі, гармоніі ў гэтым свеце. Такое жаданне адпавядае галоўнай ідэі ўсёй творчасці А. Пысіна, ідэі ўсеадзінства, гарманічнай цэласнасці існага. “Дрэвы, каменні, жывёлы”, зямля, неба і чалавек, якому мастак надае выключную ролю – захаваць суладдзе ў сусвеце, – усё гэта пераплятаецца, знаходзіцца ў непасрэднай блізкасці. “Можа свет і любім мы за тое, / Што ў стрыечнай блізкасці жывём...” [5, 219], – сцвярджае мастак у вершы “Цуцен брэх сабачы на узмор’і...”. Ён, як відаць, з задавальненнем не адзін раз ужывае назоўнікі *сувязь, сувязны, мерыдыян, атланты, карыятыды*. Сам стыль паэзіі А. Пысіна заснаваны на цеснай узаемасувязі думак, назіранняў, успамінаў, нават паўтарэнні іх, за кошт чаго ствараецца “акругласць, гарманічная завершанасць і асобных вершаў, і ўсёй лірыкі, і асобы паэта” [7, 73].

У выніку пастаяннага збліжэння зямнога і нябеснага вертыкальная вось зямля-неба ў прыроднай прасторы А. Пысіна не мае ўстойлівай вектарнай накіраванасці. Погляд лірычнага героя рухаецца то знізу ўверх, то зверху ўніз нават у межах аднаго твора:

<i>Ніз:</i>	Валун. Гарэлае балота.
<i>Рух уверх:</i>	Сасна з смалою на ствале.
<i>Верх:</i>	Цень мімалётны самалёта,
<i>Ніз:</i>	І яшчарка ў сухой траве... [5, 221]

Акрамя гэтага, пысінскі герой здольны з вышыні неба бачыць “маці-планету” ва ўсёй велічы: “Над шарам зямным, // Над шарамі антонавак // Па арбітах раскалыханых // Плылі спадарожнікі...” [5, 131] – звужэнне прасторы ў гэтых радках ад круглай зямлі да сімвалічна падобных яблыкаў удала падкрэслівае накіраванасць погляду героя: не столькі на

спадарожнікі, колькі на планету, на яе самыя незаўважныя рысы. Немагчымасць лірычнага героя надоўга адвесці позірк ад зямлі характарызуе А. Пысіна як прыхільніка ўстойлівых традыцый, як чалавека, не адарванага ад навакольнай рэчаіснасці, ад таго дня, у якім ён жыве. “Зямное прыцягненне” дзейнічае пастаянна: “Узараны нябёсы густыя, // Толькі думы усе – аб зямным” [5, 169]. Яно абумоўлена тым, што паэт атаясамлівае любоў да зямлі з памяццю пра край маленства, пра памерлых і загінуўшых на ёй блізкіх людзей, пра спрадвечныя маральныя каштоўнасці.

Важную мастацкую функцыю выконвае яшчэ адзін топас, якім прадстаўлена прыродная прастора ў творчасці паэта, – топас *лес*. Для лірычнага героя А. Пысіна лес – гэта месца самазасяроджанасці, самавыяўлення, прастора, дзе чалавек адчувае сябе ў гармоніі з прыродай. У вершы “А я на лясным рубяжы...” лес становіцца сімвалам свету, за духоўную напоўненасць якога трывожыцца герой. Невыпадкова ў лірыцы мастака ёсць матыў няздзейснага жадання – стаць лесніком. У кантэксце творчасці гэта значыць быць не толькі абаронцам лесу, але і духоўных каштоўнасцяў:

Шкадую, што я не ляснік,
Не мне перададзена стрэльба, –
Часцей бы трывожыў я неба,
Каб лес мой, каб свет мой не знік... [5, 265]

Пысінскай прасторы лесу ўласціва міфалагічная сакралізацыя. Значнае месца ў мастацкім светаўспрыманні аўтара займаюць старажытнаславянскія ўяўленні аб тым, што дрэвы “маюць душу, валодаюць пачуццямі, як і людзі, у цяжкую хвіліну абавязкова дапамогуць” [4, 32]. “...Штосьці ад дрэва ў мяне”, – гаворыць лірычны герой аб сваёй блізкасці да лесу ў згаданым вершы “А я на лясным рубяжы...”. А ў творы “І чаму не стаў я лесніком...” ён называе дрэва “маўклівым богам, // Што праклён прымае і малітву” [5, 126]. Міфалагічная напоўненасць лесу неверагоднай колькасцю чалавечых перажыванняў, што назапашваюцца стагоддзямі, стварае тут своеасаблівую прастору, у атмасферы якой чалавек адчувае сябе нібы перад тварам вечнасці. Менавіта ў лесе лірычны герой спазнае “сэнс вечнасці, пах яе, колер” [5, 265], а таксама, улаўліваючы ў душы “боль продкаў”, усведамляе сябе адзінкай неабдымнай часавай плыні. Дрэвы ў пысінскім лесе не толькі ўносяцца “атлантамі ў неба” [5, 337], яны яшчэ і ляцяць увысь, як, напрыклад, “сасна птушыная ў палёце”. Падобная метафарычная афарбоўка, якая, на першы погляд, прыўносіць у творы рысы анамальнасці, на самой справе падкрэслівае важную мастацкую функцыю топаса *лес*: вызначэнне вертыкальнай працягласці прыроднай прасторы ў лірыцы паэта. Дрэва ў А.

Пысіна, ці гэта дуб, ці сасна, а магчыма, бяроза, з'яўляецца медыятарам, што ўмацоўвае гармонію зямнога і нябеснага.

На наш погляд, даследаванне прыроднай прасторы ў творчасці мастака патрабуе вылучэння і такога топаса, як *горад*. Пры ўсёй сваёй адасобленасці ад прыроды горад у А. Пысіна не мае дакладных межаў, якія б катэгарычна выключалі яго з прыроднай прасторы. Як і лес, зямля, горад у паэта – адно з галоўных месцазнаходжанняў лірычнага героя. І хоць літаратуразнаўцы правамерна падкрэсліваюць цягу аўтара да вёскі, якая ў большай ступені набліжана да прыроды, і заўважаюць “непрыняцце некаторых нормаў і звычак, звязаных з горадам” [7, 50], нельга не адзначыць пэўную “прывязанасць” яго героя да гарадской рэчаіснасці. Іншая справа, што лёс А. Пысіна як і ўсёй беларускай інтэлігенцыі другой паловы XX стагоддзя, падобны лёсу персанажаў паэта і празаіка М. Стральцова, якіх “горад вырваў // З роднай вёскі, дзе быў дом” [6, 374], і яны няўхільна імкнуцца “прымірыць горад і вёску ў сваёй душы” [6, 110]. У вершы “Сасна і кусты іванчаю...” пысінскі герой адкрыта заяўляе: “Ёсць горад і вёска ў мяне, // Я зроду не быў сіратою” [5, 294]. Тым не менш гэтыя радкі гучаць сапраўдным перад тымі, хто дакарае: “Ўсё вёска, і зноў жа пра тое...”. На самой справе галоўны акцэнт у вершы зроблены на ўнутраным стане душы лірычнага героя ад якога адмовіцца проста немагчыма: “Дзе б крокі мае ні былі, // Я вёску ў сабе адчуваю”. Падобная сітуацыя характэрна для ўсёй творчасці паэта: калі ён піша пра горад, у думках неадлучна прысутнічае вёска, перад вачыма паўстаюць карціны прыроды. Гэта своеасаблівае супрацьстаянне і адначасова прымірэнне двух пачаткаў – матэрыяльнага і духоўнага, штучнага і натуральнага.

Горад у творчасці А. Пысіна ўяўляе сабой сукупнасць кватэрнай і дваровай прасторы: кожная з іх надае пэўнае эмацыянальна-сэнсавае адценне абагульненаму вобразу горада. У вершы “І мчы памяняць бы кватэру...” ствараецца ўражанне, што прастора кватэры не задавальняе лірычнага героя паэта: ён з насмешкай ставіцца да рэчаў, якія “насяляюць” яе і сімвалізуюць мяшчанскі дабрабыт (“ногі і спіны сталоў”, “сто важкіх шаноўных тамоў”, “...фарфоравы коцік... // Свой банцік ружовы падхопіць // І стане за кімсьці ў чаргу” [5, 282]). Разам з гэтым прастора кватэры звязваецца з суб’ектыўнай прасторай героя, напоўненай успамінамі пра падзеі, што адбываліся “ў гэтым абжытым пакоі”, пра думкі і творы, што нараджаліся ў ім. Гэтая акалічнасць становіцца штуршком для размыкання закрытага “квадрату кватэры” [5, 223]: памяць пра “ўсё дарагое”, блізкае душы і сэрцу не дае лірычнаму герою абмежаваць сябе “вузламі” і “чамаданами”. Ён глядзіць праз акно, якое сімвалізуе выхад у прыродную прастору і, больш таго, у прастору сапраўднага, творчага

быцця: перад вачыма паўстаюць “сузор’і”, зорнае неба, якое ў А. Пысіна заўсёды натхняе на роздум. “Начное адчыненае акно” [5, 266] – часты спадарожнік пысінскага героя ў пошуках адказаў на спрадвечныя загадкі быцця, ва ўспамінах пра ваеннае мінулае, пра далёкае дзяцінства.

Тыповым для паэзіі мастака з’яўляецца і вобраз балкона, праз які адбываецца пастаянны кантакт лірычнага героя з прыроднай прасторай. Упершыню гэты вобраз з’явіўся ў вершы 1961-га года “Балкон суседкі”. Выхад чалавека на балкон, каб пакарміць птушак, дакрануцца рукой да пялёсткаў кветак, падаецца ў творы своеасаблівым праяўленнем блізкасці гараджаніна да прыроды. Больш поўна вобраз быў асэнсаваны паэтам у 1972 годзе. У вершы “Па-над горадам у сіняве...” балкон становіцца месцам, дзе лірычны герой сярод “жалеза і бетона” адчувае і бачыць пранікненне прыроднай прасторы ў гарадскую атмасферу: “Прылятаюць восы на балкон, // Точкія падгалістыя восы” [5, 273]. “Восы на балконе” — сімвал такога пранікнення, збліжэння, і сам герой добра ўсведамляе яго сэнс. Таму і распачынае салодкае “чаяпіцце” для “жоўтых пункціраў”, як даніну “усяму, што ў лесе, полі, лузе”, як праяўленне любові да прыроды.

Характэрнымі гарадскімі атрыбутамі ў лірыцы А. Пысіна з’яўляюцца кветкі на балконе ці на клумбе; “сытыя” “круглабоя” птушкі – галубы; дрэва, што прарастае “праз шчыліны уздыбленай панелі”, ці наадварот, гіне пад ценем велізарнага дома. Усе гэтыя вобразы ўвасабляюць сабой складанае перапляценне, стаяць на стыку гарадскога і прыроднага.

У вершы “На дне двара сляды ўчарашнія...” паэт надзвычай удала ўзнаўляе дваровую атмасферу: “На дне двара сляды ўчарашнія // І сённяшняя цішыня...” [5, 258]. Шматкроп’е пасля гэтых радкоў, як і заўсёды ў А. Пысіна, акрамя таго, што канцэнтруе ўвагу на апошнім слове “цішыня”, яшчэ і бязмоўна давяршае створаны паэтам малюнак. Увагу прыцягвае ўжытае мастаком словазлучэнне “**на дне двара**”: яно сведчыць пра месцазнаходжанне лірычнага героя – над зямлёю. Такая пазіцыя частая для твораў А. Пысіна, але ў дадзеным выпадку неардынарнай з’яўляецца ацэнка аб’екта: герой бачыць не **шырокія** абсягі зямлі, а двор, **абмежаваны** “дном”. Замкнёнасць гарадской прасторы відавочная, але ў гэтым жа вершы яна размыкаецца: “на дне двара”, акрамя “слядоў і пакулля”, персанаж верша (жанчына, гараджанка вясковага паходжання) заўважае “траву пад плотам – і разрадкаю // Гарошак, мак і жаўтацвет...”. Расліны “разраджаюць” каменны мяшок двара, “абжываюць зіму сцяны”, згладжваюць мяжу паміж горадам і прыроднай прасторай.

Горад у А. Пысіна не становіцца асобнай часткай свету, адарванай ад прыроднага наваколля. Абмежаваны штучнасцю, мяшчанскім дабрабытам, ён адчувае пастаянную сувязь з прыродай, якая мае выходы ў сферу вечнага, звышдухоўнага. Напаўняючы горад раслінамі, дрэвамі, птушкамі, аўтар імкнецца стварыць гарманічнае цэлае. Узаемасувязь усяго існага – гэта сутнасць паэтычнага свету Аляксея Пысіна, галоўны прынцып, рэалізацыя якога адбываецца і ў прасторавых арыенцірах лірыкі. Сведчаннем таму – неадлучнасць горада ад прыроднай прасторы ў творчай свядомасці мастака.

Літаратура

1. Лотман Ю. М. Проблема художественного пространства в прозе Гоголя // Лотман Ю. М. Избранные статьи: В 3 т. Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. Таллинн, 1992. С. 413 – 447.
2. Есин А. Б. Время и пространство // Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины / Под ред. Л. В. Чернец. М., 1999. С. 47 – 62.
3. Мішчанчук М. “Сэнс вечнасці, пах яе, колер без думак і слоў пазнаю...” (Думкі пра паэзію А. Пысіна як феноменальную з’яву) // Крыніца. – 2002. – № 1(72). С.48 – 55.
4. Ненадавец А. М. Святло таямнічага вогнішча. Мн., 1993.
5. Пысіна А. Збор твораў: У 2 т. Т. 1: Вершы. Мн., 1989.
6. Странькоў М. Выбранае: Проза, паэзія, эсэ. Мн., 1987.
7. Шпакоўскі Я. Часоў былых і новых сувязь // Шпакоўскі Я. Узрушанасць: Артыкулы пра сучасную бел. паэзію. Мн., 1978. С. 50 –73.